

KS. ZBIGNIEW GŁOWACKI

WKŁAD KS. PROF. ADAMA LUDWIKA SZAFRAŃSKIEGO
W ROZWÓJ TEOLOGII LITURGII

THE CONTRIBUTION OF REV. PROF. ADAM LUDWIK SZAFRAŃSKI
IN THE DEVELOPMENT OF THE THEOLOGY OF LITURGY

A b s t r a c t. Professor Adam Ludwik Szfrański's theology of liturgy is an example of an integrated treatment of the whole theology. The basic term in his theological research is participation which is a philosophical idea used by him in theology to define the notion of sacramental character. This term is connected with three sacraments: baptism, confirmation and ordination. This is one of a few attempts of explaining this theological problem. For Szafrański this is the sacramental character, which comes from the baptism, that allows believers to participate in Christian worship and celebrate the liturgy. For him it is the basis for describing universal and ministerial priesthood, too. Szafrański presents both of them as the participation in the only priesthood of Christ. This has consequences in celebrating the liturgy which, first of all, is celebrated by Christ. The man is only included in Christ's activity. In Szafrański's opinion the most important among all sacraments is the Eucharist in which foremost aspect is Christ's Sacrifice. Believers' participation in the Eucharist consists in spiritual sacrificing which leads to the community with Christ in the Holy Communion. Szafrański's theology of liturgy has solid dogmatic foundations and connects the celebration with the Christian life and the Mystery of Christ. These attributes of his theology of liturgy allow it to be seen as an example of liturgical spirituality.

Key words: theology of liturgy, participation, sacramental character, universal priesthood, ministerial priesthood, Eucharist, liturgical spirituality

Ks. dr ZBIGNIEW MICHAŁ GŁOWACKI – adiunkt Katedry Teologii i Duchowości Liturgicznej, Instytut Liturgiki i Homiletyki KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: zbigniew.glowacki@kul.pl

Rev. ZBIGNIEW MICHAŁ GŁOWACKI, PhD – lecturer in the Department of the Theology and Liturgical Spirituality, Institute of the Liturgical and the Homiletics, The John Paul II Catholic University of Lublin; e-mail: zbigniew.glowacki@kul.pl.

Profesor Adam Ludwik Szafrąński jest przykładem naukowca, dla którego teologia nie ogranicza się do jednej, wybranej specjalizacji teologicznej. Analiza jego bogatej spuścizny naukowej pokazuje jasno, że był on teologiem wszechstronnym. Z wykształcenia będąc dogmatykiem, w swej działalności naukowej poruszał on zagadnienia nie tylko ściśle dogmatyczne, ale także związane z historią teologii, eklezjologią, liturgiką czy wreszcie teologią pastoralną¹. Skutkiem takiego podejścia Szafrąńskiego do pracy naukowej jest ujęcie przez niego teologii w sposób, który śmiało można nazwać integralnym. W takim postrzeganiu przez niego przedmiotu prowadzonych badań, celem uprawianej nauki nie było wyłącznie przedstawienie wybranych zagadnień w sposób jak najbardziej szczegółowy. Integralne traktowanie teologii przez kieleckiego teologa ujawnia się przede wszystkim w dostrzeżeniu łączności pomiędzy wszystkimi jej dziedzinami. Z jednej strony pozwala to autorowi *Kairologii* na całościowe spojrzenie na teologię, z drugiej zaś, niestety, wymusza na nim pewne ograniczenia. Skutkiem tego jest przedstawienie przez Szafrąńskiego zagadnień teologicznych zwykle w bardzo szerokim kontekście. Rzadko można zaś znaleźć w jego dziełach systematyczny wykład poświęcony wyłącznie jednemu konkretnemu i szczegółowemu zagadnieniu. Tę właśnie cechę teologii Szafrąńskiego można zauważyć, szukając w niej wątków liturgicznych, które bardzo często powracają w jego twórczości pisarskiej jako przedmiot badań. Równie często jednak liturgia jest przedstawiana przez niego wyłącznie jako jeden z aspektów czy wymiarów innej tematyki, lub jako rzeczywistość związana jedynie z omawianym tematem. Liturgia nie zawsze będzie więc w teologii Szafrąńskiego głównym przedmiotem prezentowanych przez niego poglądów teologicznych. Wydaje się to pewnymubożeniem teologii liturgii Szafrąńskiego, jednak w ten sposób zyskuje ona w jego dziełach ciekawą kontekstowość. Skutkiem ukazania liturgii w powiązaniu z teologią dogmatyczną, eklezjologią, sakramentologią, teologią pastoralną

¹ Ks. Jerzy Grześkowiak dzieli całość dorobku naukowego ks. A.L. Szafrąńskiego według następującego klucza: historia teologii i teologia pastoralna, w której wyróżnia teorię teologii praktycznej, eklezjologię, teologię liturgii, sakramentologię i kairologię. Zob. J. GRZEŚKOWIAK. *Profesor Adam Ludwik Szafrąński – kapłan i teolog*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30:1983 z. 6 s. 14. Bibliografię ks. A.L. Szafrąńskiego można odnaleźć w następujących pozycjach naukowych: E. DURLAK. *Bibliografia prac Ks. Prof. dra Adama L. Szafrąńskiego*. „Biuletyn Informacyjny KUL” 10:1981 nr 2 s. 61-68; *Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium Kieleckiego 1727-2001. Księga jubileuszowa*. Oprac. D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, A. Kaleta. Kielce 2002 s. 424-434; Z. GŁOWACKI. *Księża Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2013 s. 264-266.

i innymi dziedzinami teologii, jest bowiem u Szafrąńskiego wyjście w określeniu liturgii poza samą celebrację i większe związanie jej z życiem chrześcijańskim. Drugim jest traktowanie jej jako elementu łączącego różne dziedziny teologiczne, wręcz elementu syntetyzującego teologię.

Takie przedstawienie rzeczywistości liturgicznej przez kieleckiego teologa zrodziło potrzebę opracowania, które w syntetyczny sposób ukazałoby jego teologię liturgii. W opracowaniach, które za temat mają postać i różnorodną działalność Szafrąńskiego, najczęściej odnaleźć można bowiem te, które skupiają się głównie na samej jego osobie i działalności duszpasterskiej². Całościowy opis teologii liturgii Szafrąńskiego odnaleźć można w wydanej w 2013 roku książce *Ksiądz Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii*³. W niniejszym artykule zostaną zatem ukazane jedynie te wątki z Szafrąńskiego nauczania o liturgii, które stanowią jego osobisty wkład w rozwój i kształtowanie się teologii liturgii.

² Do głównych opracowań przedstawiających osobę i nauczanie A.L. Szafrąńskiego zaliczyć należy: J. CIESZKOWSKI. *Ks. prof. Dr hab. Adam Ludwik Szafrąński*. „Biuletyn Informacyjny KUL” 10:1981 nr 2 s. 57-60; J. GRZEŚKOWIAK. *Profesor Adam Ludwik Szafrąński – kapłan i teolog*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30:1983 z. 6 s. 7-43; E. RYSZKA, Cz. RYSZKA. *Profesor i przyjaciel*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30:1983 z. 6 s. 45-54; M. MARCZEWSKI. *Teolog Bożych znaków Ksiądz Profesor Adam Ludwik Szafrąński*. W: *Duch, który jednoczy, zarys pneumatologii*. Red. M. Marczewski. Lublin: Polihymnia 1998 s. 7-11; TENŻE. *Ksiądz profesor Adam Ludwik Szafrąński. Zaufał drodze*. W: *Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1727-2002. Księga jubileuszowa*. Red. D. Olszewski, R. Kuligowski, K. Gurda. Kielce: Jedność 2002 s. 275-283; E. CHAT. *Ksiądz prof. dr hab. Adam Ludwik Szafrąński – profesor i rektor WSD w Kielcach, profesor KUL*. „Kieleckie Studia Teologiczne” 5:2006 s. 209-226; M. MARCZEWSKI. *Partycypacja (Ksiądz Profesora Adama Ludwika Szafrąńskiego poszukiwania ogólniejszej zasady teologii pastoralnej)*. Tamże s. 247-262; Cz. MURAWSKI. *Teologia małżeństwa i rodziny w pismach ks. Prof. A. L. Szafrąńskiego*. Tamże s. 263-278; D. WOJCIECHOWSKI. *Ks. Prof. Adam Ludwik Szafrąński – postęga kapłańska przy biskupie Czesławie Kaczmarku*. Tamże s. 279-312; M. FIAŁKOWSKI. *Ks. Adam Ludwik Szafrąński (1911-2004)*. W: *50 lat teologii pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2009 s. 39-51.

³ Zob. M. GŁOWACKI. *Ksiądz Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2013.

I. PARTYCYPACJA I PARTYCYPACJA PERSONALNA PODSTAWOWYMI POJĘCIAMI TEOLOGII SZAFRAŃSKIEGO

Fundamentalnym pojęciem w teologii liturgii Szafrąńskiego, jak również w całej jego myśli teologicznej jest pojęcie partycypacji. Pierwotnie termin ten był stosowany głównie w naukach filozoficznych. Szafrąński w swej pracy habilitacyjnej na podstawie nauki św. Tomasza z Akwinu ukazuje zastosowania tego terminu w teologii⁴. Pojęcie partycypacji, przeniesione z terenu filozofii na grunt teologiczny, pozwala mu na wyjaśnienie jednej z podstawowych i najważniejszych dla chrześcijaństwa kwestii, jaką jest relacja pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Filozoficzne rozumienie *participatio* ma za podstawę różnicę, jaka istnieje pomiędzy absolutem a bytami stworzonymi i stąd zależnymi od niego. Uczestnictwo pozwala bytom niższym na udział w dobrach posiadanych przez byt wyższy, jak pisze Szafrąński: „uczestniczyć, znaczy czerpać od kogoś lub czegoś drugiego to, czego się samemu nie posiada”⁵. Analizując naukę św. Tomasza na temat uczestnictwa i przenosząc ją na teren teologii, Szafrąński zauważa przede wszystkim naturalne uczestniczenie stworzeń w życiu Boga. Przykładem tej partycypacji jest egzystencja stworzeń, którą zawdzięczają one Bogu powołującemu je w akcie stwórczym do istnienia. Z tym faktem związane są, także jako skutek aktu stwórczego, posiadane przez stworzenia dobra, jak również ich podtrzymywanie w istnieniu. Wszystko to pochodzi w nich od Boga na zasadzie naturalnego uczestniczenia, którego źródłem jest akt stwórczy.

Człowiek, będąc stworzeniem Bożym i koroną całego stworzenia, nie zostaje tylko na naturalnym uczestniczeniu w boskim życiu. Otrzymuje on od Boga nową formę partycypowania w Nim. Tym nowym, przekraczającym naturalny, sposobem udziału w życiu Bożym jest dla niego uczestniczenie poprzez łaskę. Jest ono z jednej strony oparte na uczestnictwie naturalnym, z drugiej zaś nieskończenie przekracza je swą jakością⁶. Człowiek uczestnicząc przez łaskę w Bogu, zyskuje w swym życiu podobieństwo do Boga. Wyjątkowym przykładem partycypacji ludzkiej natury w życiu Boga jest dla

⁴ Zob. A.L. SZAFRAŃSKI. *Partycypacja. Geneza i rola pojęcia uczestnictwa w teologii św. Tomasza z Akwinu*. Warszawa: ATK 1973.

⁵ Por. A.L. SZAFRAŃSKI. *Istota kapłaństwa wiernych według św. Tomasza z Akwinu*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 4:1957 z. 2 s. 9.

⁶ „Na tej naturalnej i przyrodzonej płaszczyźnie stosunku wszelkich bytów do Boga rozwija się z Bożej dobroci nowy stosunek, przekraczający wszelkie stworzenie realne i możliwe do istnienia”. Tamże s. 14.

Szafrańskiego Wcielenie, w którym ludzka natura Chrystusa realnie uczestniczy w Bogu. Wyjątkowość tej relacji zasadza się na tym, że w tym przypadku nie ma mowy, jak w przypadku ludzi, o udzieleniu samego podobieństwa do Boga, ale o złączeniu natury boskiej i ludzkiej w jednej osobie Syna Bożego. To połączenie dwóch natur dotyka swymi skutkami nie tylko samego Chrystusa, ale według Szafrańskiego rozciąga się także na całą ludzkość. Konsekwencją tego jest umożliwienie każdemu człowiekowi nawiązania nowej relacji z Bogiem przez łaskę.

Działanie łaski w ludzkiej egzystencji prowadzi człowieka do celu jego całego życia, którym jest pełne uczestnictwo w życiu Boga w wieczności. W drodze do niego łaska udzielana przez Boga człowiekowi uzdalnia go do coraz większej partycypacji w życiu Bożym. Szafrański zwraca w tym miejscu uwagę na związek pomiędzy łaską i udziałem w Bogu, jakiego doświadcza człowiek w życiu doczesnym, a ostatecznym celem życia ludzkiego. Jego osiągnięciu jest podporządkowane każde udzielenie łaski. Według Szafrańskiego, aktualizacja uczestnictwa człowieka w życiu Boga dokonuje się przez cnoty. Autor *Kairologii* dostrzega tu wpływ łaski poprzez cnoty na władze poznawcze i wolitywne człowieka. Przez ich udział w Bożym poznaniu czy miłości, ludzkie i naturalne możliwości człowieka zostają przekroczone i podniesione⁷. W ten sposób działanie ludzkie zyskuje nowy charakter, a życie człowieka zostaje podporządkowane Bogu, przemienione i zdąża do celu ostatecznego, którym jest On sam. Jak pisze Szafrański: „łaska przenika istotę duszy, dając jej nadprzyrodzony sposób bytowania”⁸.

Analiza pojęcia *participatio* w filozofii i teologii św. Tomasza prowadzi Szafrańskiego do ukazania wręcz konieczności jego zastosowania w teologii. Problem uczestnictwa człowieka w życiu Bożym, który wydaje się jedynie akademickim rozważaniem, stanie się w jego teologii terminem i pojęciem podstawowym. Na nim właśnie Szafrański oprze własną koncepcję teologii pastoralnej. Pojęcie uczestnictwa będzie także w jego teologii liturgii fundamentem dla samego zdefiniowania liturgii, istoty jej sprawowania oraz jej skutków w życiu wierzących. Takie zagadnienia, jak charakter sakramentalny, kapłaństwo wiernych i kapłaństwo służebne, a co za tym idzie –

⁷ „Cnoty wynikające z łaski, usprawniają władze duszy do nadprzyrodzonego działania. I tak cnota wiary, przez którą człowiek uczestniczy w poznaniu właściwym Bogu, uzdalnia jego rozum do właściwych aktów; podobnie cnota miłości dając uczestniczenie w miłości Bożej, uzdalnia wolę do aktów nadprzyrodzonej miłości Boga i bliźniego”. Tamże s. 15.

⁸ Tamże.

uczestnictwo w liturgii i jej sprawowanie, swe źródło będą miały w teologii Szafrąńskiego w tym pierwotnym pojęciu, jakim jest dla niego uczestnictwo.

II. POJĘCIE CHARAKTERU SAKRAMENTALNEGO PODSTAWĄ UDZIAŁU CZŁOWIEKA W KAPŁAŃSTWIE CHRYSYDUSA

Podstawowe pojęcie uczestnictwa w teologii liturgii Szafrąńskiego służy mu w zdefiniowaniu natury charakteru sakramentalnego. Początkiem jego rozważań na ten temat jest zauważenie różnicy, jaka istnieje pomiędzy działaniem Chrystusa a działaniem człowieka. To pierwsze jest działaniem Syna Bożego, będącego jednocześnie Bogiem i człowiekiem. Jako takie przewyższa ono wszelkie akty, których podmiotem jest człowiek. Dotyczy to każdego aspektu życia Chrystusa jako człowieka, ale także misji zbawczej realizowanej przez Niego na ziemi. Dzieło zbawienia, dokonane przez Chrystusa, można streścić w trzech funkcjach spełnianych przez Niego: kapłańskiej, królewskiej i prorockiej. Innymi słowy – człowiek nie może sam z siebie posiadać udziału w *tria munera Christi*, o ile Bóg nie udzieli mu w nich uczestnictwa. Odnośnie do udziału człowieka w kapłańskiej misji Chrystusa Szafrąński przedstawia tę sytuację w następujący sposób: „Niemożliwe jest uczestniczenie w działaniu Chrystusa Kapłana Nowego Testamentu, lub też inaczej mówiąc, niemożliwe jest współdziałanie z Nim, o ile człowiek nie stanie na płaszczyźnie właściwej Chrystusowi, o ile w pewnym sensie nie osiągnie pewnego współistnienia w naturze Chrystusa”⁹. Problem charakteru sakramentalnego jest zatem dla niego w istocie problemem sposobu, w jaki wierzący człowiek uzyskuje udział w życiu i działaniu Chrystusa. Charakter sakramentalny jest w tym przypadku praktycznym problemem partycypacji.

Zasadą działania charakteru, według Szafrąńskiego, jest upodobnienie człowieka do Chrystusa, które skutkuje w życiu wierzących możliwością działania na sposób właściwy Synowi Bożemu. Upodobnienie to zyskuje człowiek przyjmując sakramenty, które wiążą się z udzieleniem charakteru, czyli sakrament chrztu, bierzmowania i sakrament święceń. Łaska sakramentalna, dzięki charakterowi, pozwala przede wszystkim na przekroczenie bariery, jaka dzieli działanie Chrystusa od działania człowieka. Charakter, czyniąc czło-

⁹ Tamże s. 17.

wieka podobnym do Chrystusa, umożliwia przez to jego udział w misji kapłańskiej, prorockiej i królewskiej Chrystusa.

Odnośnie do liturgii ważnym zagadnieniem jest uzdolnienie, otrzymane w sakramencie dzięki charakterowi, do spełniania aktów kultu. Upodobnienie do Chrystusa będące skutkiem charakteru wiąże się zatem z konkretną władzą, której wykonywanie uwidacznia się w spełnianiu przez człowieka aktów kultu, czyli w praktyce w jego uczestnictwie w liturgii i w możliwości jej sprawowania. Wspomniana wyżej różnica, dzieląca Chrystusa od człowieka, jest przeszkodą w sprawowaniu kultu na sposób, który jest ukazany człowiekowi przez Boga w życiu Chrystusa Kapłana. Według Szafrąńskiego, jego treścią nie są jedynie formalne akty adoracji i uwielbienia Boga. Kult Chrystusa jest w pierwszym rzędzie kultem wewnętrznym i polega na Jego doskonałym posłuszeństwie woli Ojca. Taka postawa znajduje w życiu Syna Bożego wyraz zewnętrzny, którym jest ofiara składana Ojcu. Całe życie Chrystusa jest życiem polegającym na podporządkowaniu się zamiarom Boga. W tak rozumianym kulcie jego kulminacją i najpełniejszym wyrazem jest dla Syna Bożego ofiara krzyża, w której Jego posłuszeństwo osiąga swój szczyt¹⁰. W życiu człowieka, który nie otrzymał sakramentu chrztu, a co za tym idzie – charakteru sakramentalnego, nie ma możliwości przyjęcia takiej postawy posłuszeństwa na wzór Chrystusa, a z nią konsekwentnie postawy ofiarniczej. Zdolność takiego spełniania aktów kultu musi być człowiekowi udzielona przez Boga. Stąd charakter sakramentalny w relacji do liturgii jest w opinii Szafrąńskiego „władzą duchową, dzięki której wykonywane znaki sakramentalne stają się przyczyną łaski”¹¹. Ochrzczony może zatem poprzez liturgię przyjmować łaskę, ale także uczestniczyć w jej przekazywaniu, stając się dzięki charakterowi narzędziem Bożego działania w liturgii.

W opinii Szafrąńskiego, otrzymany w konkretnych sakramentach charakter sakramentalny stanowi także czynnik, który różnicuje formę działania wierzących w liturgii. Głównym skutkiem charakteru wynikającego z chrztu jest więc wyróżnienie ochrzczonych jako tych, którzy są już sakramentalnie upodobnieni do Chrystusa, a przez to zdolni do aktów kultu. Otrzymany charakter oddziela ich od nieochrzczonych, czego liturgicznym przejawem jest udział wierzących w liturgii, a w szczególności możliwość sprawowania przez nich konkretnych posług i funkcji liturgicznych. Charakter związany ze święceniami skutkuje jeszcze większym podobieństwem do Chrystusa, czego

¹⁰ Por. GŁOWACKI. *Księżda Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii* s. 54-56.

¹¹ SZAFRAŃSKI. *Istota kapłaństwa wiernych* s. 18.

znakiem jest występowanie kapłana w liturgii *in persona Christi*. Charakter sakramentalny, który uzdalnia do różnego stopnia upodobnienia do Chrystusa, jest więc wyznacznikiem hierarchicznej struktury Kościoła.

Wyjaśnienie natury i działania charakteru sakramentalnego jest oryginalnym wkładem Szafrąńskiego w teologię liturgii. Bardzo rzadko teologowie podejmują bowiem ten właśnie problem, pozostając jedynie na powtórzeniach orzeczeń soborowych czy ujmując ten temat w sposób jak najbardziej ogólny. Znaczenie teologii charakteru sakramentalnego dostrzec należy w ukazaniu sakramentalnego źródła wszelkiego działania liturgicznego wierzących. Zrozumienie jego natury każe Szafrąnskiemu widzieć w liturgii przede wszystkim działanie Chrystusa, który upodabniając człowieka do siebie, uzdalnia go do uczestnictwa w swoich aktach kultu. Można powiedzieć, że w jego teologii charakter sakramentalny strzeże prymatu działania Bożego w liturgii. Ponadto rozróżnienie, na podstawie otrzymanych sakramentów powiązanych z charakterem, członków Kościoła na laikat i duchownych daje teologiczne i sakramentalne podstawy do postrzegania poszczególnych funkcji w liturgii jako wynikających z przyjętych sakramentów. Możliwość spełniania w celebracji liturgii określonej roli nie wynika zatem z samego prawa Kościoła, lecz posiada swe źródło w uzdolnieniu pochodzącym od samego Boga udzielanym mu w konkretnym sakramencie. Charakter jest więc w sakramentach chrztu, bierzmowania i święceń sakramentalną podstawą liturgicznego działania człowieka, czy to jeśli chodzi o samo uczestnictwo w liturgii, czy o jej sprawowanie.

III. KAPŁAŃSTWO WIERNYCH W SPRAWOWANIU LITURGII KOŚCIOŁA

Pojęcie charakteru sakramentalnego w teologii liturgii Szafrąńskiego łączy się ściśle z kapłaństwem, które dzięki sakramentom powiązanim z charakterem staje się udziałem wierzącego. Szafrąński opisując kapłaństwo przynależne wierzącym, zwraca szczególną uwagę na kapłaństwo wiernych, które jest skutkiem sakramentu chrztu, oraz na jego znaczenie dla sprawowanej liturgii.

Nowe Przymierze, zawarte pomiędzy Bogiem a człowiekiem przez Chrystusa, koncentruje wszystkie elementy kultu w osobie Syna Bożego. Wszystko więc, co do tej pory w Starym Przymierzu składało się na formę kultu, zostaje zastąpione przez Chrystusa. Dotyczy to przede wszystkim tych rzeczywistości, które stanowią o istocie kultu, a mianowicie świątyni, składanych

ofiar oraz kapłaństwa. Nowość Chrystusowego kultu polega zatem na tym, że to On jest w nim teraz jedyną świątynią, ofiarą i kapłanem. Faktycznie więc chrześcijaństwo zna wyłącznie jednego kapłana, którym jest Chrystus¹². W związku z powyższym rodzi się pytanie o kapłaństwo spełniane w Kościele przez wierzących. Szafrąński zwraca uwagę na fakt, że przez wieki funkcja kapłańska w Kościele była utożsamiana tylko z kapłaństwem hierarchicznym. Przyczyny takiego stanu rzeczy widzi on w modelu Kościoła, a co się z tym wiąże, także liturgii, w którym duchowni są jedynym podmiotem działania kapłańskiego, ukierunkowanym na jego przedmiot utożsamiany z wiernymi świeckimi¹³.

Szafrąński nie podważając znaczenia kapłaństwa służebnego, podkreśla mocno w swym nauczaniu rolę kapłaństwa wiernych. Fundamentem i źródłem kapłaństwa w życiu wierzącego jest dla niego charakter sakramentalny, dzięki któremu zostaje on upodobniony do Zbawiciela i przez to włączony w jedyne kapłaństwo Chrystusa. Dla autora *Kairologii* „przez charaktery zostajemy uzdolnieni do obiektywnego w nim udziału [życiu sakramentalnym Kościoła], dlatego, że dzięki nim jesteśmy uczestnikami w kapłaństwie Chrystusa. Charakter daje możliwość współdziałania z Chrystusem w funkcjach Jego Kultu”¹⁴. Kapłaństwo Chrystusa staje się zatem obecne w życiu należących do Kościoła dzięki partycypacji w życiu i działaniu Chrystusa. Pierwszorzędnie uczestnictwo to jest udzielane człowiekowi w sakramencie chrztu. On właśnie jest źródłem kapłaństwa wspólnego dla wszystkich wierzących, nazywanego inaczej kapłaństwem wiernych. Udoskonaleniem zaś kapłaństwa chrzcielnego jest przyjęcie przez ochrzczonego sakramentu bierzmowania. Włączenie w kapłaństwo Chrystusa i przeznaczenie człowieka do kultu Bożego Szafrąński uważa za pierwszy i najważniejszy cel udzielanego charakteru sakramentalnego.

W definicji kapłaństwa wiernych Szafrąński stwierdza, że jest ono „realnym, społecznym udziałem w kapłaństwie Chrystusa, udzielonym przez charakter chrztu i bierzmowania, uzdalniającym ich do określonych funkcji sakramentalnych w kulcie Chrystusa i Kościoła, i nadającym przez to ich całemu życiu orientację teocentryczną”¹⁵. W powyższym określeniu na uwa-

¹² Por. CZ. KRAKOWIAK. *Kapłaństwo wspólne i kapłaństwo służebne w świetle ksiąg liturgicznych*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 36:1983 s. 297-298.

¹³ Por. GŁOWACKI. *Ksiądz Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii* s. 98-99.

¹⁴ A.L. SZAFRAŃSKI. *Kapłaństwo wiernych*. Lublin: TN KUL 1956 s. 16.

¹⁵ Tamże s. 31.

gę zasługuje podkreślenie realności udziału w kapłaństwie Chrystusa oraz jego sakramentalnej genezy. Kapłaństwo wiernych, mimo że różni się od służebnego, jest prawdziwym uczestnictwem w kapłańskiej funkcji Chrystusa. Ma to szczególne przełożenie na sprawowaną liturgię. Kapłaństwo wiernych uzdalnia bowiem każdego z wierzących do pośrednictwa zbawczego. Wierny świecki w prawdziwy sposób jest liturgiem sprawującym liturgię wraz z obdarzonymi sakramentem święceń. W ten sposób nie do utrzymania jest teza, iż celebrowanie liturgii jest czynnością wyłącznie samych duchownych. Choć w celebrowaniu liturgii kapłaństwo hierarchiczne uprawnia do działania *in persona Christi*, liturgia jest także działaniem uczestniczących w niej świeckich. Ludzkim podmiotem liturgii jest zatem według Szafrąńskiego cały Kościół, zarówno uczestnicy kapłaństwa hierarchicznego, jak i kapłaństwa wiernych¹⁶. Liturgia jest też dla niego podstawowym miejscem wypełniania kapłaństwa mającego swe źródło w sakramencie chrztu.

Podstawowym skutkiem udziału człowieka w kapłaństwie Chrystusa jest według Profesora już sama możliwość sprawowania liturgii. Teolog ten nie ogranicza się jednak do ogólnego stwierdzenia na ten temat, ale podaje konkretne formy liturgicznego wypełniania funkcji kapłańskiej wiernych. Na pierwszym miejscu wymienia on życie sakramentalne świeckich, a w nim przyjmowanie sakramentów. Wspomina w tym miejscu także o sakramentach, które są udzielane przez wiernych świeckich, czy to w zwykłych warunkach, jak w przypadku małżeństwa, czy w zagrożeniu życia, jeśli chodzi o chrzest. Następnie zwraca on uwagę na współofiarowanie Eucharystii i włączenie się w nią wiernych poprzez ofiarę duchową, jako formę wypełniania kapłaństwa wspólnego. Istotnym miejscem pełnienia funkcji kapłańskiej jest także dla niego zaangażowanie wiernych w sprawowanie liturgii poprzez podjęcie w niej konkretnych posług i funkcji.

Ciekawym rysem teologii liturgii Szafrąńskiego jest relacja, jaką dostrzega on pomiędzy kapłaństwem chrzcielnym a kapłaństwem służebnym. Mimo częstego podkreślania podmiotowości liturgicznej świeckich, nie jest on bynajmniej zwolennikiem „laicyzacji” liturgii i przejmowania w niej przez świeckich zadań przypisanych kapłanom. Na równi z docenieniem roli świeckich w całym Kościele, a szczególnie w liturgii, akcentuje on różnicę pomiędzy jednym a drugim kapłaństwem. Jak pisze: „Wierni nie posiadają wła-

¹⁶ A.L. SZAFRAŃSKI. *Kapłaństwo hierarchiczne i kapłaństwo wiernych w sprawowaniu liturgii Kościoła*. W: *Wprowadzenie do liturgii*. Red. F. Blachnicki, W. Schenk, R. Zielasko. Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha 1967 s. 119.

dzy kapłańskiej właściwej tym, którzy przyjęli święcenia kapłańskie. Dlatego ich kapłaństwo różni się istotowo od kapłaństwa w ścisłym znaczeniu, gdyż nie posiadają władzy udzielonej przez sakrament”¹⁷. Dla Szafrąńskiego liturgia jest zatem dziełem całego Kościoła, tak duchownych jak i świeckich, ale zawsze Kościoła widzianego przez niego w strukturze hierarchicznej, w której przyjęte sakramenty wyznaczają miejsce i rolę tym, którzy je otrzymali. Przekazany przez Chrystusa w sakramencie święceń udział w Jego kapłaństwie nie stanowi według Szafrąńskiego racji, dla której wyżej należałoby cenić stan duchowny. W Kościele i liturgii kapłaństwo hierarchiczne jest podporządkowane zasadzie służby dla Kościoła i dla wiernych świeckich. Służebność kapłaństwa wynikającego ze święceń jest w tym kontekście ukierunkowana na kapłaństwo wiernych. Udział w jedynym kapłaństwie Chrystusa zarówno świeckich, jak i przedstawicieli hierarchii uprawnia także Szafrąńskiego do przyznania godności kapłańskiej całemu Kościołowi. Dla niego „cały Kościół jest w pewnym sensie kapłanem”¹⁸. Kościół traktuje więc on nie tyle jako instytucję, ale personalnie jako zbiorową osobę, co prowadzi go do postrzegania liturgii na sposób ostatniego soboru, jako „działanie Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała czyli Kościoła” (por. KL 7).

Teologia kapłaństwa wiernych w ujęciu Szafrąńskiego przede wszystkim dowartościowuje rolę świeckich w Kościele. W eklezjologii przyjmuje on koncepcję Kościoła II Soboru Watykańskiego, który określił go jako Mistyczne Ciało Chrystusa dopełnia zdefiniowaniem Kościoła jako sakramentu i Ludu Bożego. Ukazanie kapłaństwa powszechnego przez Szafrąńskiego jako jednego z podstawowych skutków chrztu, mającego swe liturgiczne konsekwencje, wpisuje się w jego rozumienie Kościoła. Nie jest on instytucją opartą jedynie na działaniu duchownych, lecz jest Ludem Bożym, tworzącym wspólnotę opartą na wielorakim udziale w jedynym kapłaństwie Chrystusa, gdzie celem kapłaństwa udzielonego człowiekowi jest służba na rzecz Chrystusa i braci. Podstawowym miejscem wypełniania tak kapłaństwa wiernych, jak i służebnego jest liturgia.

¹⁷ SZAFRAŃSKI. *Kapłaństwo wiernych* s. 7; por. KK 10.

¹⁸ SZAFRAŃSKI. *Kapłaństwo wiernych* s. 21.

IV. OFIARNICZY WYMIAR EUCHARYSTII ŹRÓDŁEM KOMUNII WIERZĄCEGO Z CHRYSYSEM

Sakramentem, który w publikacjach naukowych Szafrąńskiego jest omówiony najszerzej, jest Eucharystia. Przykładem tego jest głównie książka *Teologia liturgii eucharystycznej*, w której autor, oprócz wstępnego wykładu poświęconego zagadnieniom całej liturgii, w systematyczny sposób przedstawił teologię tego sakramentu. Eucharystia jest także tematem wielu artykułów, w których Szafrąński podejmuje wybrane, szczegółowe kwestie dotyczące teologii i celebracji Mszy św.

Szafrąński, w ukazaniu Eucharystii, na pierwszym miejscu stawia ofiarę Chrystusa obecną w tym sakramencie, z której dopiero wyprowadza eucharystyczną obecność Chrystusa i komunie. Streszczeniem jego myśli o Ofierze eucharystycznej mogą być słowa, że: „Msza św. jest w ścisłym znaczeniu ofiarą i odtwarza ona w jakiś widzialny sposób krwawą ofiarę Chrystusa złożoną raz, w wielki piątek; ten sam kapłan na krzyżu i we Mszy św. Z tym, że używa pomocy kapłanów; ta sama również ofiara, choć składana w różny sposób”¹⁹. W sakramencie tym dostrzega przede wszystkim ścisły związek, jaki istnieje pomiędzy działaniem sakramentalnym, liturgicznym a ofiarą Chrystusa złożoną raz jeden na krzyżu. Chociaż, jak zaznacza, inna jest forma ofiarowania, to treść ofiary pozostaje ta sama²⁰. W Szafrąńskiego teologii Eucharystii przedmiotem ofiary jest cały Chrystus, to znaczy zarówno Jego osoba, jak też całe Jego życie. Ofiarowanie się Chrystusa podczas Jego ziemskiego życia zakończone całkowitym oddaniem się Ojcu w akcie śmierci, teraz jest zawarte w znakach Eucharystii. Ciało i Krew Chrystusa, będące przedmiotem bezkrwawej ofiary, uobecniają w niej całkowite oddanie życia Chrystusa dla Ojca i braci²¹.

Obecność w Eucharystii ofiary tożsamej z ofiarą krzyżową Chrystusa stanowi o wymiarze ofiarniczym Eucharystii, który jest dla Szafrąńskiego wymiarem podstawowym. Obejmuje on jednak nie tylko ofiarę Chrystusa, ale

¹⁹ Tamże s. 28.

²⁰ „Chrystus nie umiera więc rzeczywiście w czasie konsekracji mszalnej, lecz fakt Jego śmierci krzyżowej jest nam realnie przedstawiany i przypominany. Dlatego msza jest ofiarą, ale nie sama w sobie, lecz w ścisłej łączności ze śmiercią krzyżową”. A.L. SZAFRAŃSKI. *Teologia liturgii eucharystycznej*. Lublin: RW KUL 1981 s. 88.

²¹ „Darem składanym Bogu Ojcu jest Ciało i Krew Jego Syna wcielonego, Jezusa Chrystusa, tzn. Jego życie; oddanie własnego życia jest znakiem prawdziwej miłości względem drugiego”. Tamże s. 96.

także ofiarę Kościoła, a w niej ofiarę każdego z uczestników Mszy św. Szafrąński mocno podkreśla, że Chrystus i Jego życie nie są w Eucharystii jedynym przedmiotem ofiarowania, jest nim również życie wierzących. Punktem wyjścia do takiego stwierdzenia jest dla niego łączność, jaką zauważa on w ofierze na krzyżu pomiędzy Chrystusem i Kościołem. To właśnie uprawnia go do stwierdzenia, że ofiara Chrystusa ściśle łączy się z ofiarą Jego Mistycznego Ciała. W Eucharystii materia ofiary jest zatem Chrystus, który ofiarowuje się Ojcu w łączności ze swym Kościołem. Jedność ta dotyczy ofiary krwawej, ale także ofiary składanej na sposób sakramentalny. Kościół jest więc również przedmiotem sakramentalnego ofiarowania w Eucharystii. W ten sposób ofiarniczy charakter Eucharystii rozciąga się z osoby Chrystusa także na wspólnotę Ludu Bożego, a w niej na każdego z wiernych. Tym, co pozwala im na włącznie się w ofiarę Chrystusa, jest w opinii autora *Kairologii* ofiara duchowa.

Biblijne źródło dla określenia ofiary duchowej dostrzega Szafrąński w klasycznym dla tego pojęcia tekście św. Pawła z Listu do Rzymian (por. Rz 12,1-2). Istotę ofiary duchowej upatruje on zaś w upodobnieniu do Chrystusa, poprzez oddanie swej woli na rzecz woli Boga. Ofiara duchowa ma zatem, w rozumieniu Szafrąńskiego, jak w przypadku Chrystusa przede wszystkim charakter duchowy i wewnętrzny. Jak pisze Profesor: „Najcenniejszą ofiarą w oczach Bożych jest sam człowiek, jego wola, oddanie. Polega to na świadomej, zdecydowanej woli wyrzeczenia się dla Boga, wszystkiego, co się Bogu nie podoba, czyli grzechu, swego egoizmu, i wszystkiego, co nie jest zgodne z powołaniem człowieka”²². Ofiara wewnętrzna prowadzi z kolei do przemiany życia człowieka na wzór ukazany mu w Chrystusie, czego skutkiem są konkretne akty moralne i świętość życia chrześcijańskiego. Dokonuje się to dzięki przyjęciu przez wierzącego postawy ofiarniczej – najpierw podczas sprawowanej Eucharystii, a następnie także w całym jego życiu. Według Szafrąńskiego, ofiara duchowa sięga zatem swymi skutkami daleko poza samą celebrację Eucharystii i jest zasadą upodobnienia człowieka do Chrystusa. Uczestnictwo we Mszy św. jest dla wierzących sposobem przemiany życia przez Chrystusa, czyli uświęcenia życia ludzkiego i kultu.

Celem ofiary duchowej, składanej przez wiernych wraz z ofiarą Chrystusa, jest w opinii Szafrąńskiego coraz ściślejsze zjednoczenie ze Zbawicielem. Znakiem tej jedności jest już sama postawa ofiarnicza, bowiem ona najbar-

²² Tamże s. 97.

dziej upodobania człowieka do Syna Bożego. Zjednoczenie to dokonane na poziomie intencjonalnym prowadzi do jedności w konkretnych ludzkich decyzjach i czynach. W celebracji Eucharystii aktem tego zjednoczenia jest dla wierzącego przyjęcie Komunii św. Szafrąński podkreśla, że „główną czynnością wiernych, w pełni samodzielną i dobrowolną, jest Komunia św., będąca nie tylko doskonałym, choć sakramentalnym zjednoczeniem z samym Zbawicielem, co jest głównym celem ofiary, ale i środkiem do urzeczywistnienia pełnej wspólnoty duchowej, właściwej życiu chrześcijańskiemu”²³. Szafrąński uważa zatem, że celebracja Eucharystii zmierza do celu, jakim jest zjednoczenie z Chrystusem w Komunii św. Ona to jest nie tylko dla uczestników Mszy św. pokarmem, ale urzeczywistnieniem jedności ze Zbawicielem obecnym w sakramencie pod postaciami chleba i wina. Co więcej, komunie traktuje on także jako udział w ofierze Chrystusa, gdyż najpełniejszym zjednoczeniem człowieka i Syna Bożego jest jego włączenie się w Ofiarę eucharystyczną i przyjęcie postawy ofiary w całym życiu. Jak zaznacza Szafrąński, „komunia o tyle jest dla nas uczestnictwem w ofierze, o ile przedstawia i urzeczywistnia naszą doskonałą łączność z Chrystusem w ofiarowaniu Jego samego i samych siebie”²⁴. Dlatego też uczestnictwo we Mszy bez przyjęcia Komunii św. traktuje on jako niepełny udział w Eucharystii. Komunia stanowi o pełni uczestnictwa w sakramentalnej ofierze Chrystusa.

W teologii Eucharystii Szafrąńskiego jej ofiarniczy wymiar, którego podstawą jest obecność we Mszy św. ofiary Chrystusa, zawiera w sobie także ofiarowanie każdego z jej uczestników. Formą włączenia się w ofiarę składaną we Mszy św. przez Zbawiciela jest dla wiernych ofiara duchowa. Jej celem jest zjednoczenie z Chrystusem w komunii św. Tak pojęty charakter ofiarniczy Eucharystii strzeże ten sakrament przed traktowaniem go na sposób horyzontalny. Mimo postrzegania Kościoła jako wspólnoty i Ludu Bożego oraz dowartościowania udziału w niej świeckich, dla Pastoralisty eklezjalność Eucharystii opiera się przede wszystkim na ofierze Chrystusa. Postawienie zaś jako celu Eucharystii zjednoczenia z Chrystusem w akcie Komunii św. i dostrzeżenie jego skutków poza celebracją nadaje jego teologii Eucharystii charakteru personalistycznego i egzystencjalnego.

²³ SZAFRAŃSKI. *Kapłaństwo wiernych* s. 33.

²⁴ SZAFRAŃSKI. *Teologia liturgii* s. 152.

*

Adam Ludwik Szafrąński podstawowym pojęciem uprawianej przez siebie teologii, w tym teologii liturgii, uczynił pojęcie partycypacji, która jest jej paradygmatem. W jego działalności naukowej pojęcie partycypacji stało się fundamentem do dalszych badań. Ich owocem w teologii liturgii jest systematyka teologii charakteru sakramentalnego i kapłaństwa wiernych. Stanowi ona własny i oryginalny wkład Szafrąńskiego w zdefiniowanie pojęć dla liturgii podstawowych. Zarówno wyjaśnienie natury i znaczenia charakteru sakramentalnego, jak i kapłaństwa wiernych przyczyniają się do głębszego rozumienia liturgii definiowanej przez II Sobór Watykański właśnie jako wypełnianie kapłańskiej funkcji Chrystusa (por. KL 7). Ważnym rysem jego teologii liturgii jest oparcie jej na teologii św. Tomasza z Akwinu, którą autor *Kairologii* umiejętnie łączy ze współczesną mu nauką teologiczną, mającą swe źródło w dokumentach Vaticanum II. Można to traktować jako wyraz jego hermeneutyki ciągłości zarówno w odniesieniu do teologii, jak i liturgii. Podkreślenie przez Szafrąńskiego eucharystycznego udziału wierzących w ofierze Chrystusa i ich zjednoczenia z Nim w komunii pokazują personalistyczne i egzystencjalne traktowanie Eucharystii przez kieleckiego teologa, co zbliża jego teologię liturgii do teologii duchowości. Szafrąński jako naukowiec jest traktowany przede wszystkim jako teolog pastoralista. Znamienne jest, że w opracowaniu swojej koncepcji teologii pastoralnej oparł się, jak w przypadku liturgii, na pojęciu partycypacji. Zbliża to do siebie te dwie dziedziny teologiczne, jakimi są teologia pastoralna i teologia liturgii. W tym kontekście interesującym problemem w teologii Szafrąńskiego, czekającym jeszcze na opracowanie, jest ukazanie miejsca i roli liturgii w urzeczywistnianiu się Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

- Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium Kieleckiego 1727-2001. Księga jubileuszowa. Oprac. D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, A. Kaleta. Kielce: Jedność 2002 s. 424-434.
- CHAT E.: Książd prof. dr hab. Adam Ludwik Szafrąński – profesor i rektor WSD w Kielcach, profesor KUL. „Kieleckie Studia Teologiczne” 5:2006 s. 209-226.

- CIESZKOWSKI J.: Ks. prof. Dr hab. Adam Ludwik Szafrąński. „Biuletyn Informacyjny KUL” 10:1981 nr 2 s. 57-60.
- DURLAK E.: Bibliografia prac Ks. Prof. dra Adama L. Szafrąńskiego. „Biuletyn Informacyjny KUL” 10:1981 nr 2 s. 61-68.
- FIAŁKOWSKI M.: Ks. Adam Ludwik Szafrąński (1911-2004). W: 50 lat teologii pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL 2009 s. 39-51.
- GŁOWACKI Z.: Księdza Adama Ludwika Szafrąńskiego teologia liturgii. Lublin: Wydawnictwo KUL 2013.
- GRZEŚKOWIAK J.: Profesor Adam Ludwik Szafrąński – kapłan i teolog. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30:1983 z. 6 s. 7-43.
- KRAKOWIAK CZ.: Kapłaństwo wspólne i kapłaństwo służebne w świetle ksiąg liturgicznych. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 36:1983 s. 297-306.
- MARCZEWSKI M.: Ksiądz profesor Adam Ludwik Szafrąński. Zaufał drodze. W: Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1727-2002. Księga jubileuszowa. Red. D. Olszewski, R. Kuligowski, K. Gurda. Kielce: Jedność 2002 s. 275-283.
- MARCZEWSKI M.: Partycypacja (Księdza Profesora Adama Ludwika Szafrąńskiego poszukiwania ogólniejszej zasady teologii pastoralnej). „Kieleckie Studia Teologiczne” 5:2006 s. 247-262.
- MARCZEWSKI M.: Teolog Bożych znaków Ksiądz Profesor Adam Ludwik Szafrąński. W: Duch, który jednoczy, zarys pneumatologii. Red. M. Marczewski. Lublin: Polihymnia 1998 s. 7-11.
- MURAWSKI CZ.: Teologia małżeństwa i rodziny w pismach ks. Prof. A.L. Szafrąńskiego. „Kieleckie Studia Teologiczne” 5:2006 s. 263-278.
- RYSZKA E., RYSZKA CZ.: Profesor i przyjaciel. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30:1983 z. 6 s. 45-54.
- SZAFRAŃSKI A.L.: Istota kapłaństwa wiernych według św. Tomasza z Akwinu. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 4:1957 z. 2 s.
- SZAFRAŃSKI A.L.: Kapłaństwo hierarchiczne i kapłaństwo wiernych w sprawowaniu liturgii Kościoła. W: Wprowadzenie do liturgii. Red. F. Blachnicki, W. Schenk, R. Zielasko. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1967 s. 99-122.
- SZAFRAŃSKI A.L.: Kapłaństwo wiernych. Lublin: TN KUL 1956.
- SZAFRAŃSKI A.L.: Teologia liturgii eucharystycznej. Lublin: RW KUL 1974; 1978²; 1981³.
- SZAFRAŃSKI A.L.: Partycypacja. Geneza i rola pojęcia uczestnictwa w teologii św. Tomasza z Akwinu. Warszawa: ATK 1973.
- WOJCIECHOWSKI D.: Ks. Prof. Adam Ludwik Szafrąński – posługa kapłańska przy biskupie Czesławie Kaczmarku. „Kieleckie Studia Teologiczne” 5:2006 s. 279-312.

WKŁAD KS. PROF. ADAMA LUDWIKA SZAFRAŃSKIEGO
W ROZWÓJ TEOLOGII LITURGII

Streszczenie

Profesor Adam Ludwik Szafrąński jest teologiem, którego teologia liturgii jest przykładem integralnego traktowania całej teologii. Pojęciem podstawowym w jego badaniach jest filozoficzny termin partycypacji, który stosuje on w opisie teologicznym. Termin ten służy mu do zdefiniowania pojęcia charakteru sakramentalnego związanego z sakramentami chrztu, bierzmania i święceń. W teologii jest to jedna z niewielu prób wyjaśnienia tego zagadnienia. Szafrąński uważa, że to charakter sakramentalny otrzymany we chrzcie pozwala wierzącemu uczestniczyć w kulcie chrześcijańskim i celebrować liturgię. Jest on także dla tego teologa podstawą do określenia kapłaństwa wiernych i kapłaństwa hierarchicznego. Szafrąński pokazuje je jako uczestnictwo w jedynym kapłaństwie Chrystusa. Ma to bezpośrednie konsekwencje w sprawowaniu liturgii, która jest w jego teologii dziełem Chrystusa, w które człowiek zostaje włączony. Najważniejszym sakramentem jest dla tego teologa Eucharystia, w której najważniejszym aspektem jest aspekt ofiarniczy. Udział wierzących w tym sakramencie polega na składaniu Bogu ofiar duchowych, które prowadzą do zjednoczenia z Chrystusem w Komunii świętej. Teologia liturgii Szafrąńskiego jest oparta na solidnych podstawach dogmatycznych oraz wiąże celebrację z życiem chrześcijańskim i Misterium Chrystusa. Te cechy jego teologii liturgii pozwalają widzieć ją jako przykład duchowości liturgicznej.

Słowa kluczowe: teologia liturgii, uczestnictwo, charakter sakramentalny, kapłaństwo wiernych, kapłaństwo hierarchiczne, Eucharystia, duchowość liturgiczna